

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

RENÉ GABRIËLS

WILDERS' GEWILLIGE HANDLANGERS

Krisis, 2010, Issue 3

www.krisis.eu

Politiek filosofen verschuilen zich tegenwoordig achter een nieuw soort *veil of ignorance* (Rawls). Zij bekommeren zich niet of nauwelijks om de politieke actualiteit. Blijkbaar hebben zij alleen belangstelling voor wat hun vakgenoten in bladen schrijven die noch door politici, noch door doorsneeburgers gelezen worden. Frank Ankersmit merkte terecht over hen op: 'Zij zijn meer geïnteresseerd in academische disputaties dan in de vraag welke bijdrage de politieke filosofie leveren kan aan het overwinnen van onze grootste politieke uitdagingen' (Ankersmit 2010, 271). De vraag is waar de voor de huidige politieke filosofie zo kenmerkende kloof tussen theorie en praktijk vandaan komt. Heeft dat te maken met een filosofie-interne kwestie, zoals de dominantie van een abstract proceduralisme à la John Rawls? Of is dat te wijten aan een filosofie-externe kwestie: de verandering van de academische wereld?

Voordat ik op deze vragen een kort antwoord geef, wil ik vooral focussen op een actueel politiek vraagstuk: het fenomeen Geert Wilders. Hoe krijgt deze politicus het voor elkaar om zoveel stemmen te vergaren en met een

gedoogakkoord een groot stempel te drukken op een minderheidsregering van de VVD en het CDA? Is dat louter te wijten aan zijn retorisch vernuft? Of heeft dat ook iets te maken met de inhoud van zijn politieke programma? Of beide? Wordt de aandacht niet te veel gericht op de persoon Wilders? Hoe zit het met zijn handlangers? Waarom hebben zoveel politici van de VVD en het CDA ingestemd met het gedoogakkoord? Welk belang hebben zij daarbij? Wat zijn de motieven van burgers om op Wilders te stemmen?

Zelden of nooit buigen politiek filosofen zich over dit soort vragen. Wie het fenomeen Wilders wil begrijpen, zo is mijn stelling, moet het hebben over het kapitalisme, de daarmee samenhangende belangen van zijn politieke handlangers en de predisposities van burgers die op hem stemmen. Daarvoor zullen niet alleen Marx, Weber en Freud uit de kast moeten worden gehaald, maar ook degenen die in hun voetsporen vorm geven aan een kritische maatschappijtheorie. Zij hebben gemeen dat ze op verschillende manieren aandacht vragen voor de wijze waarop mensen geknecht en veracht worden. De wijze waarop Wilders moslims veracht, staat mijns inziens niet los van de wijze waarop mensen nog steeds door het kapitalisme worden geknecht. Om dit te begrijpen is het nodig de aandacht te vestigen op het neoliberalisme, het populisme en de nieuwe geest van het kapitalisme.¹ Vervolgens kan de vraag aan de orde worden gesteld in hoeverre deze triade een gevaar voor de democratie vormt.

Neoliberalisme

Niettegenstaande het zwijgen van politiek filosofen hebben zich tal van journalisten, essayisten, columnist en wetenschappers over de politicus Wilders gebogen. Ze proberen onder meer te verklaren waarom op 9 juni 2010 ongeveer één op de zes kiesgerechtigden een stem op de PVV heeft uitgebracht. Daarbij worden drie verklaringen relatief vaak genoemd.²

Een veelgehoorde verklaring wijst erop dat veel mensen voor Wilders hebben gekozen omdat hun stem door politici niet wordt gehoord. De politici in Den Haag zouden geen aandacht schenken aan negatieve ervaringen als

onveiligheid, verloedering en vervreemding van de omgeving van burgers die in woonwijken met veel allochtonen wonen. Wilders zou de enige zijn die deze problemen benoemt.³ In tegenstelling tot de politieke elite in Den Haag zou hij burgers wel representeren. Deze verklaring is niet uit de lucht gegrepen. Immers, net als veel andere landen kent Nederland een diplomademocratie: de bijna 90% van de Tweede Kamerleden die een diploma bezit van een hogeschool of universiteit correspondeert niet evenredig met het opleidingsniveau van de bevolking (Bovens 2006). Van de beroepsbevolking is slechts een op de vier personen hoogopgeleid.⁴ Omdat het parlement geen goede afspiegeling is van de samenleving, spreekt David van Reybrouck liever van een postdemocratie dan van een diplomademocratie (Van Reybrouck 2008).

De tweede verklaring voor het politieke succes van Wilders sluit aan bij de vorige, maar verschuift de aandacht van de kloof tussen burgers en politici naar de kiezers. Het deel van het electoraat dat op de PVV stemt is grotendeels laagopgeleid, ook al is het aandeel hoogopgeleide kiezers iets toegenomen. Hoogopgeleiden die op Wilders stemmen zouden vooral gecharmeerd zijn van zijn inzet voor de vrijheid van meningsuiting. Volgens onderzoeksbureau Motivaction heeft 41% van de PVV-kiezers het mbo als hoogst voltooide opleiding gevolgd (tegen 30% van de totale bevolking), 46% heeft zelfs een lagere opleiding gevolgd en slechts 13% een hogere opleiding (tegen 30% van de totale bevolking). Bovendien ligt het meest voorkomende huishoudinkomen tussen 1.000 en 1.500 euro per maand (Motivaction 2009, 4). Dat het merendeel van degenen die op Wilders stemt laagopgeleid is, zou vooral te maken hebben met het ressentiment van laagopgeleiden ten opzichte van het politieke establishment en het feit dat Wilders zo goed weet te vertolken wat zij denken.⁵

Hierbij aansluitend schrijft de derde verklaring de grote verkiezingswinst van de PVV toe aan het discours van Wilders. Daarbij legt de een het accent op de inhoud van het discours en de ander op de vorm. Degenen die, zoals Kees Sanderse, onderzochten welke inhoudelijke elementen van Wilders' discours kiezers aanspreken, wijzen erop dat vooral zijn kritiek op de politiek ('zakkenvullers'), de criminaliteit ('te lage straffen') en de islam ('als moslims willen participeren, moeten ze afstand nemen van de Koran') door PVV-kiezers wordt geapprecieerd (Sanderse 2009, 5). Ook al

verwoordt de PVV wat veel burgers denken, volgens Hans de Bruijn en Jan Kuitenbrouwer gaat het er ook om hoe hun gedachten worden gepresenteerd (De Bruijn 2010 en Kuitenbrouwer 2010). Zo roept een discours waarin criminaliteit voortdurend wordt geassocieerd met moslims een beeld over migranten op dat haat zaait. In antwoord op de vraag of er een verband is tussen de islam en criminaliteit heeft Wilders bijvoorbeeld het volgende gezegd:

'Absoluut. De cijfers tonen dat aan. Een op de vijf Marokkaanse jongeren staat als verdachte bij de politie geregistreerd. Hun gedrag vloeit voort uit hun religie en cultuur. Je kunt dat niet los van elkaar zien. De paus had laatst volkomen gelijk: de islam is een gewelddadige religie. Islam betekent onderwerping en bekering van niet-moslims. Die interpretatie geldt in de huiskamers van die probleemjongeren, in de moskeeën. Het zit in die gemeenschap zelf'. (Jurisprudentie 2009, p. 119-120)

De tekortschietende representatie van de PVV-kiezers in het parlement, hun relatief laag opleidingsniveau en het specifieke discours waarmee Wilders hen aan zich bindt, het zijn allemaal relevante factoren ter verklaring van de opmars van de PVV. Voor een goede verklaring van het fenomeen Wilders moeten deze factoren echter in een bredere context worden geplaatst. Wie zich blindstaart op de persoon Wilders, ziet over het hoofd dat het opkomende populisme een internationaal fenomeen is. Ook al wordt het huidige populisme in ieder land anders ingekleurd, het kan niet los worden gezien van de negatieve gevolgen van het kapitalisme.

Het kapitalisme leeft van de belofte van meer welvaart en vrijheid voor allen. Zijn protagonisten achten een op de markt gebaseerde economie die zo veel mogelijk is gevrijwaard van de bemoeienis door de staat het beste middel om dat doel te bereiken. De staat heeft enkel de taak door middel van wetgeving garant te staan voor de vrijheid van de markt. Meer in het algemeen wordt vrijheid gezien als het vrij zijn van de inmenging van derden met het persoonlijk leven van een individu. Wanneer individuen in een samenleving deze vrijheid genieten, ze hun eigenbelang kunnen behartigen en er sprake is van eerlijke concurrentie, dan komt dit de welvaart van allen ten goede.

Tussen pakweg de Tweede Wereldoorlog en de jaren zeventig kon het kapitalisme de belofte van meer welvaart en vrijheid voor allen in westerse landen relatief goed waarmaken. Maar dat kon enkel en alleen omdat de staat volgens keynesiaanse recepten ingreep in de economie. Het was de verzorgingsstaat die het conflict tussen kapitaal en arbeid pacificeerde en garant stond voor een hoge mate van solidariteit, dat wil zeggen dat burgers op grond van een saamhorigheidsgevoel bereid waren om risico's op het vlak van de sociale zekerheid te delen. De oliecrisis van 1973 en 1979 en de erop volgende sociaaleconomische problemen zetten de verzorgingsstaat zwaar onder druk. Daardoor werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw de weg geëffend voor de neoliberale fase van het kapitalisme (Willke 2003; Steger en Roy 2010). Deze loste de sociaaldemocratische fase af door instituties van de verzorgingsstaat die de markt tot op zekere hoogte aan banden hadden gelegd volgens marktprincipes te reorganiseren. De energievoorziening, de huisvesting, het onderwijs en de zorg werden onderworpen aan de logica van de markt. Hierdoor zou voor minder geld meer kwaliteit worden geboden.

Het onderwerpen van domeinen in de samenleving aan de logica van de markt die dat tot voor kort nog niet waren, is een teken dat het kapitalistische landjepik, door Karl Marx onder het kopje 'oorspronkelijke accumulatie' beschreven, zijn grenzen nog niet heeft bereikt (Marx 1988, hoofdstuk 24). De overgang van een feodale naar een kapitalistische productiewijze kon zich volgens Marx alleen voltrekken doordat boeren tegen hun wil afstand moesten doen van hun land en gedwongen werden hun arbeidskracht als handelswaar tegen de scherpst mogelijke prijs aan te bieden. Ook nu vindt de onderwerping van domeinen als bijvoorbeeld het onderwijs en de zorg tegen de wil van veel betrokkenen plaats en laat de beloofde kwaliteitsverbetering op zich wachten.⁶ Naast het nieuwe staaltje kapitalistische landjepik, is de relatieve ontkoppeling van de financiële markten en de diensten- en goederenmarkten kenmerkend voor het neoliberalisme. In 1998 bedroeg het dagelijkse transactievolume op de deviezenmarkten met 1400 miljard dollar ruim honderd keer het bedrag dat voor de financiering van de transacties van diensten en goederen nodig was (Döre 2009, 55).

Terwijl het kapitalisme in de sociaaldemocratische fase in zekere zin nog garant kon staan voor meer welvaart en vrijheid voor allen, kan het dat in de neoliberale fase niet meer. In de jaren negentig, dus voordat de economische crisis in het najaar van 2008 uitbrak, wezen kritische filosofen en wetenschappers erop dat een substantieel deel van de bevolking niet profiteert van de economische groei. Het kapitalistische ideaal van meer welvaart voor allen stond meer en meer op gespannen voet met de werkelijkheid. De solidariteit met de zwakken in de samenleving was al in de jaren tachtig van de vorige eeuw tanend. Het feit dat sindsdien in tal van rijke landen een onderklasse is ontstaan, is daarvoor een goede indicator.⁷ Het percentage kinderen tussen 0 en 17 jaar dat in Nederland opgroeit in armoede bedroeg de laatste tien jaar nooit minder dan 8%. In 2009 was hun aandeel zelfs 9,1 % (SCP/CBS 2010, 55). In het regeerakkoord van de VVD en het CDA wordt met geen enkel woord gerept over de armoede. Slechts een keer wordt over armoedebestrijding gesproken, en wel in het kader van de wereldwijde rol die de Nederlandse agrofoodsector daarbij kan spelen (VVD/CDA 2010, 11). En wie zou hebben verwacht dat de PVV als representant van de belangen van de onderklasse in het geëdoogakkoord iets over armoede zou laten optekenen, komt ook bedrogen uit.⁸

Het is opmerkelijk dat de neoliberale fase van het kapitalisme gepaard gaat met de opkomst van de zogenaamde bewakingsmaatschappij (*surveillance society*).⁹ Meer dan ooit stelt de moderne informatie- en communicatietechnologie zowel de overheid als het bedrijfsleven in staat het persoonlijk leven van een individu nauwlettend in de gaten te houden. Hierdoor raakte ook het andere kapitalistische ideaal, meer vrijheid voor allen, in toenemende mate in de verdrukking. Bovendien heeft het onderwerpen van de huisvesting, het onderwijs en de zorg aan de logica van de markt niet tot minder bureaucratie en meer efficiëntie geleid. Integendeel, de professionals die in deze domeinen werken worden geconfronteerd met een toename aan regelgeving en een afname van hun handelingsvrijheid (Tonkens 2008a).

Populisme

Een van de consequenties van het neoliberalisme is dat de staat niet meer in voldoende mate zorg kan dragen voor de sociale cohesie. Om de 'boel bij elkaar te houden' (Job Cohen) moeten alle burgers kunnen genieten van een minimum aan sociale zekerheid. Dit is een noodzakelijke voorwaarde om een volwaardig lid van de samenleving te zijn. Reeds voordat het bankroet van de investeringsbank Lehman Brothers op 15 september 2008 een wereldwijde economische crisis inluidde, was reeds in veel westerse landen het streven naar volledige werkgelegenheid opgegeven en door de afbraak van de sociale zekerheid een onderklasse ontstaan. Veel burgers die tot de onderklasse horen, hebben elk perspectief op een betere toekomst verloren. Zij hebben dikwijls het gevoel 'nutteloos' en 'over-tollig' te zijn en worden niet zelden ook door anderen zo gezien.¹⁰

Bij een groot deel van de middenklasse heerst de angst allerlei verworvenheden kwijt te raken. Bas van Stokkom betoogt dat ook deze klasse in de ban is van de verhuftering. Daaronder verstaat hij maatschappelijke verzuivering (lomp, brutaal, ongepolijst en onbeschaafd gedrag) en maatschappelijke verharding (een heerszuchtige, hardvochtige en gevoelloze opstelling tegenover anderen) (Van Stokkom 2010, 8-9). Dat de opvattingen, houding en het gedrag van de middenklasse tekenen van verhuftering tonen, heeft volgens hem ook te maken met de opkomst van het neoliberalisme, omdat dit met zijn 'nadruk op winst, scoren en ieder voor zich' bijdraagt aan egoïsme, cynisme en ongevoeligheid jegens de zwakken in de samenleving (Van Stokkom 2010, 94-99).

Het populisme van onder andere Geert Wilders, Silvio Berlusconi, Heinz-Christian Stracke, Nicolas Sarkozy, Sarah Palin, Filip Dewinter, Pia Kjaersgaard, Gábor Vona, Nick Griffin en Christoph Blocher is de poging om de onderklasse en een groot deel van de middenklasse het gevoel te geven erbij te horen en te bevrijden van de angst in sociaaleconomisch opzicht (verder) af te glijden en hun positie zelfs te verbeteren. Zij hanteren daarvoor drie strategieën.

De eerste strategie is van sociale cohesie vooral een cultureel vraagstuk te maken, dat al naar gelang de context etnisch of religieus wordt ingevuld.

De meerderheid wordt voorgespiegeld dat haar identificatie met de dominante cultuur garant staat voor saamhorigheid. Minderheden behoren zich aan te passen aan de dominante cultuur. Niet alleen de PVV en Trots Op Nederland, maar ook het CDA, de SGP en de VVD vertolken de idee van een *Leitkultur*. Meestal door te verwijzen naar een exclusieve joods-christelijke en humanistische cultuur. De tweede strategie luidt: verdeel en heers. Populisten spelen bewust bevolkingsgroepen tegen elkaar uit die in sociaaleconomisch opzicht vaak in hetzelfde bootje zitten. Daarbij maken ze handig gebruik van het ressentiment van bevolkingsgroepen die de dominante cultuur belichamen jegens bevolkingsgroepen die dat niet doen. De derde strategie van populistten is morele paniek zaaien over de gang en wandel van minderheden. Handig gebruik makend van de media worden incidenten (meestal criminele handelingen van minderheden) zodanig opgedist dat bij sommige burgers de angst groeit dat de traditionele normen en waarden van de samenleving in gevaar zijn. Zo onderstreept de PVV in haar laatste verkiezingsprogramma dat de traditionele normen en waarden bedreigd worden:

'De keuze die 9 juni voor ons ligt is een simpele: nog verder de multiculturele afgrond in of herstel van onze traditionele normen en waarden. Kiezen voor veiligheid of kiezen voor nog meer criminaliteit. Kiezen voor de islam of kiezen voor Nederland' (PVV 2010, 222).

Het populisme van Wilders cum suis is echter de tot mislukken gedoemde poging om een door het neoliberalisme gegenereerd probleem op te lossen. Ik doel op het probleem dat de staat in de neoliberale fase van het kapitalisme niet meer de sociale integratie van *alle* burgers kan garanderen, omdat het stelsel van sociale zekerheid in grote mate is ontmanteld. Bewust of onbewust proberen populistten dit probleem te ondervangen door een meerderheid van de bevolking het gevoel te geven dat ze lid is van een exclusieve cultuurgemeenschap. Het populisme van iemand als Wilders is de krampachtige poging om de tekorten van het neoliberalisme te compenseren met een identiteitspolitiek die de eigen cultuur uitdrukkelijk onderscheidt van andere culturen.

Tegen deze achtergrond is het dan ook niet zinvol om het over de persoon Wilders te hebben, maar over het fenomeen Wilders. Wie focust op

de persoon Wilders, ziet snel de overeenkomsten tussen hem en andere populistten in Europa en de Tea Party in de Verenigde Staten over het hoofd. Deze populistten hebben onder meer gemeen dat zij neoliberale opvattingen over de economie combineren met een culturalistische identiteitspolitiek die erop hamert dat de dominante cultuur bedreigd wordt door minderheden die er een andere cultuur op nahouden. In politiek opzicht is het interessant dat juist deze combinatie van neoliberalisme en populisme in Nederland van sommigen gewillige handlangers van Wilders maakt.

De nieuwe geest van het kapitalisme

Wilders heeft drie groepen gewillige handlangers: politici van het CDA en de VVD die het gedoogakkoord onderschrijven, burgers die op de PVV hebben gestemd en degenen die hem vanuit het buitenland financieel en intellectueel ondersteunen. Ik beperk me tot een bespreking van de eerste twee groepen, omdat over de laatste groep nauwelijks betrouwbare informatie kan worden vergaard. Nederlandse politici en burgers die Wilders politieke macht hebben geschonken, koesteren dezelfde illusie.

PVV-kiezers hebben de niet te verwezenlijken verwachting dat Wilders hun problemen daadwerkelijk zal oplossen, dat hun patriottisme voldoende basis biedt om als volwaardig lid van de samenleving erkend te worden. De aandacht die Wilders vestigt op de culturele identiteit van Nederland en haar bedreiging door 'massa-immigratie' en 'islamisering' functioneert echter als een politieke bliksemafleider. Door vrijwel alle problemen eenzijdig in termen van culturele tegenstellingen te definiëren, leiden Wilders en tal van andere politici (van met name het CDA, de VVD en Trots Op Nederland) de aandacht af van de sociaaleconomische problemen (onder meer armoede) waarmee tal van burgers worstelen. De problemen van een groot deel van de PVV-kiezers zijn eerder sociaaleconomisch dan cultureel van aard. Ondanks de culturele verschillen tussen Henk en Ingrid en hun burens Ali en Fatima hebben zij als bewoners van een zogenaamde Vogelaarwijk in sociaaleconomisch opzicht meer met elkaar gemeen dan met Jan-Joris en Marie-Louise uit de

rijkeluiskwijk. Dat Wilders de onzekerheden die burgers op sociaaleconomisch vlak hebben niet echt serieus neemt, bleek uit het feit dat hij binnen een etmaal na de verkiezingen in juni 2009 zijn belofte om niet te morelen aan de AOW-leeftijd liet vallen. In het verkiezingsprogramma heette het nog: 'De AOW blijft op 65 jaar' (PVV 2010, 230). Bovendien ondersteunt Wilders het kabinet-Rutte in de belangenstrijd voor het handhaven van de hypotheekrenteaftrek en het bevriezen van de lonen in de collectieve sector (exclusief de zorg) in 2010.

De politici van het CDA en de VVD die op basis van het gedoogakkoord met de PVV in zee zijn gegaan, koesteren de illusie dat de vrije markt aangevuld met aandacht voor de specifieke culturele identiteit van Nederland garant kan staan voor de sociale cohesie. Tevens leert een vergelijking van de verkiezingsprogramma's van de drie partijen dat de harde kern van hun economische opvattingen bestaat uit wat Hans Achterhuis terecht 'de utopie van de vrije markt' noemt (Achterhuis 2010). In verschillende bewoordingen stellen het CDA, de VVD en de PVV dat de vrije markt beter in staat is het reilen en zeilen in de samenleving te regelen dan de overheid, ook al wordt niet ontkend dat de overheid nog belangrijke taken te vervullen heeft (zeker als het om *law and order* gaat). De wereldwijde economische crisis die momenteel de wereld plaagt, heeft bewezen dat het hier om een utopie gaat omdat de markt zich niet kon en kan herstellen zonder enorme ingrepen van de overheid. Het is een gotspe dat de PVV en haar handlangers van het CDA en de VVD vasthouden aan een utopie die juist heeft geleid tot deze crisis. Zij dienen daarmee de belangen van degenen die er warmpjes bij zitten en niet degenen die tot de onderklasse behoren of de angst hebben hun sociaaleconomische status te verliezen.

De vraag is hoe het komt dat niet alleen Wilders en zijn gewillige handlangers, maar ook veel anderen geen aandacht schenken aan de negatieve gevolgen van het neoliberalisme. Waarom zijn zij blind voor het feit dat veel problemen in de samenleving toe te schrijven zijn aan het kapitalisme en niet aan de dreiging die uitgaat van de minderheden die er een andere religie op nahouden? Wat Luc Boltanski en Ève Chiapello de nieuwe geest van het kapitalisme noemen, biedt een mogelijk antwoord op deze vraag (Boltanski en Chiapello 1999). De nieuwe geest van het kapitalisme die zij

en anderen omschrijven, verhindert volgens mij een adequate analyse van sociaaleconomische problemen omdat deze ertoe leidt dat de problemen van burgers in hoge mate worden geïndividualiseerd en daardoor steeds minder het object worden van collectieve zorg.¹¹

Het uitgangspunt van Boltanski en Chiapello is dat het kapitalisme in al zijn fasen ideologieën nodig heeft die de kritiek op de daarmee verbonden economische orde neutraliseren en de status-quo legitimeren. Deze ideologieën presenteren de bestaande economische orde als een natuurgegeven, als iets dat vanzelf spreekt. Zij ademen de geest van de aan Margaret Thatcher toegeschreven lijfspreuk TINA: 'There Is No Alternative'. Hiermee legitimeerde zij haar rigoureuze economisch beleid. Bij ideologieën die voor de legitimatie van het neoliberal economisch beleid nodig zijn, gaat het niet in de marxistische zin van het woord om een vals bewustzijn, maar om specifieke ideeën die onlosmakelijk verbonden zijn met de economische orde, haar billijken en de handelingen van burgers predisponeren.

Max Weber wees er reeds op dat het kapitalisme het lot van individuen tot in de diepste poriën bepaalt omdat het om een economische orde gaat die niet alleen de sociaaleconomische voorwaarden vastlegt waarbinnen zij zich kunnen bewegen, maar ook hun geest in de greep heeft. Met het laatste bedoelt hij dat het kapitalisme individuen zodanig normaliseert en disciplineert dat zij de heersende economische orde reproduceren en accepteren als een orde waar geen enkel alternatief voor is (Weber 1988). Weber schetste de geest van het kapitalisme die onontbeerlijk was voor de overgang van een feodale naar een kapitalistische productiewijze. In diens voetsporen hebben Boltanski en Chiapello zich de vraag gesteld welke geest bij de neoliberale fase van het kapitalisme past. Waarin onderscheidt zich de nieuwe van de oude geest van het kapitalisme?

Boltanski en Chiapello gaan er vanuit dat het kapitalisme behoefte heeft aan een rechtvaardiging voor allerlei praktijken die het vanuit zichzelf niet kan geven. Zij onderscheiden diverse manieren waarop binnen het kapitalisme praktijken worden gerechtvaardigd. Elke manier stelt een bepaalde norm centraal die individuen motiveert om aan een praktijk mee te doen en hun verdiensten daarbinnen te beoordelen. Volgens de

oude geest van het kapitalisme is het vooral een verdienste wanneer een werkgever op de markt goederen aanbiedt die door potentiële kopers worden begeerd en een werknemer op efficiënte wijze de hiërarchisch vastgestelde bedrijfsdoelen bereikt. De oude geest van het kapitalisme diende ter legitimatie van een economische orde waar een werknemer meestal levenslang aan dezelfde werkgever gebonden was.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkelt zich de nieuwe geest van het kapitalisme. Deze moet een economische orde legitimeren waar een werknemer niet meer levenslang dezelfde werkgever heeft, maar zich voor een beperkte tijd committeert aan een bepaald project. Een werknemer wordt nu niet zozeer beoordeeld op grond van de vraag of hij de door derden vastgestelde doelen op een efficiënte wijze heeft bereikt, maar of hij actief is, zelf alles in het werk stelt om de doelen waar hij bewust voor kiest te bereiken. Volgens Boltanski en Chiapello vormt het plannen, uitvoeren en afsluiten van een project de kern van de nieuwe geest van het kapitalisme. Actief zijn betekent meedoen aan per definitie tijdelijke projecten die anderen op de rails hebben gezet of die iemand het liefst zelf heeft geïnitieerd. Om het even om welk project het gaat, iemand wordt primair beoordeeld aan de hand van de vraag of hij bezig is met het plannen van nieuwe projecten en aan hoeveel ervan hij actief deelneemt. Naast het vermogen tot netwerken, inventiviteit, creativiteit en honderd procent inzet, wordt van hem vooral flexibiliteit verwacht (Sennett 1999). Hij moet in staat zijn probleemloos van het ene naar het andere project te switchen, moet steeds aan zijn concurrentiepositie werken, moet zich overal thuis kunnen voelen en tegelijkertijd gemakkelijk afscheid kunnen nemen.

De nieuwe geest van het kapitalisme correspondeert met een specifieke persoonlijkheidsstructuur: iemand die zijn eigen leven als een ondernemer vorm geeft, dat wil zeggen weet wat zijn concurrentiepositie is en hoe hij zichzelf moet verkopen.¹² Zo iemand handelt strategisch en ziet andere mensen primair als middel voor het bereiken van persoonlijke doelen. Als perfecte belichaming van de *homo economicus* gaat hij er vanuit dat het najagen van het eigenbelang uiteindelijk het algemene belang dient. Het leven beschouwt hij als een reeks projecten waar actief vorm aan moet worden gegeven. Niet alleen op het werk, maar ook in andere bereiken

ziet hij zich als een concurrent van anderen. Als hij bijvoorbeeld een partner zoekt, begeeft hij zich op de 'persoonlijkheidsmarkt'. Om niet een 'loser' te worden, is hij voortdurend bezig zijn concurrentiepositie en daarmee zijn status te verbeteren. Succes in het leven wordt in de eerste plaats gezien als persoonlijke verdienste.

Deze persoonlijkheidsstructuur past niet bij de verzorgingsstaat, die volgens neoliberalen van burgers alleen maar passieve mensen maakt. Neoliberalen zijn dan ook van mening dat de verzorgingsstaat moet worden getransformeerd in een activeringsstaat waar de eigen verantwoordelijkheid van burgers vooropstaat. Burgers die de eigen verantwoordelijkheid hoog in het vaandel hebben, bedienen zich doorgaans van het jargon van de keuzevrijheid. Zij vormen de antipode van de 'losers' en 'inactieven' die het gevoel hebben dat ze in de huidige samenleving 'nutteloos' en 'overtollig' zijn. Wilders en zijn gewillige handlangers uit de politiek maken zich vooral sterk voor eerstgenoemde groep, 'de hard werkende Nederlanders'. Daarvoor wil het kabinet-Rutte – in de taal van het regeerakkoord – 'op tal van terreinen orde op zaken stellen' (VVD/CDA 2010, 3). Wat niet op orde wordt gesteld (c.q. gereguleerd) zijn de financiële markten, die een kleine groep hardwerkende speculanten de mogelijkheid hebben geboden en weer bieden om een crisis te veroorzaken die opgevangen moet worden door de belastingen van het overgrote deel van de hardwerkende burgers die daar niet voor verantwoordelijk zijn en zelfs getraakteerd worden op grote bezuinigingen. In het regeerakkoord is geen enkele zin gewijd aan het voorkomen van nieuwe problemen op de financiële markten.¹³

Wat heeft het betoog over de nieuwe geest van het kapitalisme nu te maken met het fenomeen Wilders? Is het niet te vergezocht om genoemde persoonlijkheidsstructuur in verband te brengen met de door Wilders en zijn politieke handlangers gepropageerde combinatie van een liberaal economisch beleid en een populistische identiteitspolitiek? Nee, want het zijn de schaduwzijden van het kapitalisme en zijn nieuwe geest die niet alleen de opkomst van populistische partijen in Nederland en elders begrijpelijk maken, maar ook verhelderen welk gevaar deze combinatie met zich meebrengt. Ik wil op drie met elkaar samenhangende schaduwzijden wijzen die tezamen ervoor zorgen dat de belofte van meer welvaart

en vrijheid voor allen een idee-fixe is: vervreemding, vrijheidsverlies en een tanende solidariteit.

Het uit de mode geraakte begrip vervreemding verdient een nieuw leven. Het probleem dat aan het klassieke vervreemdingsbegrip kleeft (de essentialistische veronderstelling dat precies vast te stellen is wat het wezen van iets of iemand is), kan worden omzeild door vervreemding te duiden in termen van verstoorde relaties.¹⁴ Veel mensen ervaren hun relaties met anderen, de dingen om hen heen en zichzelf als vreemd. Hiervan is sprake wanneer zij zich niet of slechts in geringe mate kunnen identificeren met anderen, zich hun wereld niet eigen willen maken en zich daarin ook niet kunnen ontplooiën. Of wanneer ze zich in de bebouwde omgeving niet thuis voelen. Vervreemd zijn ze ook wanneer ze niet authentiek zijn, niet doen wat ze 'eigenlijk' willen doen. Denk aan degenen die een rol vervullen die weliswaar goed is voor hun cv, maar die ze tegelijkertijd verafschuwen. De verzakelijking van de relaties tussen mensen wordt dikwijls ook als vervreemding gezien. Hierbij wordt bedoeld op de instrumentele omgang met mensen die inherent is aan de persoonlijkheidsstructuur die het kapitalisme van ze verlangt.

Eva Illouz wijst erop dat dit instrumentalisme op gespannen voet staat met de romantische voorstelling van liefde waarbij een individu de ander niet primair beschouwt als middel voor het bereiken van persoonlijke doelen (Illouz 2007). De voor de romantische liefde zo kenmerkende passie en zorg worden onverenigbaar geacht met de kilte in de sfeer van de markt waar strategisch handelen vooropstaat. Ook al is de sfeer van de liefde niet gevrijwaard van strategisch handelen, de passie en zorg voor de ander vallen er vaak niet mee te verenigen. Passie en zorg voor de ander is in de praktijk moeilijk te verenigen met de tijdseconomie die inherent is aan de nieuwe geest van het kapitalisme. De voor de nieuwe geest van het kapitalisme kenmerkende projecten dwingen mensen ertoe kortdurende relaties aan te gaan en zetten het aangaan van langdurige intieme relaties met vrienden, partners en kinderen onder druk. Veel mensen ervaren de flexibiliteit die het engagement voor kortdurende projecten van ze verlangt als een belasting omdat ze dikwijls onverenigbaar is met langdurige intieme relaties.

De tweede schaduwzijde is dat de vrijheid die de nieuwe geest van het kapitalisme mensen heeft verleend, is omgeslagen in haar tegendeel. Het valt niet te ontkennen dat het terugtreden van de staat de keuzevrijheid van burgers heeft vergroot. Maar geen andere keuze te hebben dan voortdurend keuzes te moeten maken, wordt vooral door mensen die geen of weinig invloed hebben op de kwantiteit en kwaliteit van de alternatieven waaruit ze kunnen kiezen als dwang ervaren. En mensen die niet arm zijn en over voldoende middelen beschikken om uit een groot aantal alternatieven te kiezen, hebben dikwijls het gevoel dat ze van alles 'moeten'. Hierbij past een nieuw soort schuldgevoel (Rosa 2009, 41-42). Nieuw, omdat mensen zich in dit geval niet schuldig voelen omdat ze traditionele waarden en normen aan de laars lappen, maar omdat ze niet de tijd vinden om dat te doen wat ze op grond van de keuzes die ze gemaakt hebben zouden moeten doen. Zo voelen mensen zich bijvoorbeeld schuldig omdat ze te weinig aandacht schenken aan vrienden en familieleden, de hond te weinig uitlaten, nog steeds niet de broodnodige leesbril hebben aangeschaft, te weinig hun lichaam bewegen, de overspannen collega geen kaartje hebben gestuurd of deadlines niet hebben gehaald. Ook al kiezen ze bewust om actief aan diverse projecten deel te nemen, ze lijden vaak aan de daarmee gepaard gaande tijdsdruk, worden vaak depressief en krijgen niet zelden een burn-out. Alain Ehrenberg onderstreept dat de toename van depressies een teken van deze tijd is (Ehrenberg 1999). Volgens hem gaan depressies vaak gepaard met vermoeidheid en schaamte over het eigen falen. De vermoeidheid is het gevolg van de subtiele dwang zichzelf te zijn, zich te moeten/willen ontplooiën en het voortdurend aan zichzelf sleutelen om *employable* te blijven.

De derde schaduwzijde van de nieuwe geest van het kapitalisme is dat ze een verlies aan solidariteit in de samenleving in de hand werkt en legitimeert. Op het moment dat het slagen of falen van burgers vooral gezien wordt als het al dan niet actief deelnemen aan projecten of de goede of foute keuzes maken, komt de eigen verantwoordelijkheid op de voorgrond te staan en verdwijnt de op solidariteit stoelende collectieve verantwoordelijkheid steeds meer op de achtergrond. Solidariteit berust op het inzicht dat het lot van een individu achter zijn rug om ook door andere factoren wordt bepaald dan het inactief zijn en het maken van foute keuzes. Veel politici en burgers lijden aan sociologische blindheid

omdat ze niet beseffen hoezeer het lot van een individu afhankelijk is van anderen. Neem de armoede. Lange tijd werd armoede beschouwd als het gevolg van een maatschappij die niet in staat is de rijkdom zo te verdelen dat iedereen een fatsoenlijk leven kan leiden. Maatschappelijke structuren zouden tot armoede leiden. Tegenwoordig wordt echter aan armen steeds vaker te verstaan gegeven dat de oorzaak van armoede bij hen gezocht moet worden. Armen worden daarbij gezien als individuen die om de een of andere reden gefaald hebben. Zo wordt gesuggereerd dat zij arm zijn omdat zij niet actief genoeg zijn, zich niet voldoende inzetten om – net als 'de hardwerkende Nederlanders' – een plek op de arbeidsmarkt te veroveren. Door deze individualisering van het armoedevraagstuk wordt de oorzaak van armoede eenzijdig bij het individu gezocht. Er wordt immers gesuggereerd dat niet de wijze waarop de rijkdommen worden verdeeld tot armoede leidt, maar het persoonlijk falen van het individu. Het regeerakkoord Vrijheid en Verantwoordelijkheid van het kabinet-Rutte ademt dezelfde sociologische blindheid. Uit geen enkele zin spreekt het inzicht dat het leven van een individu achter zijn rug om wordt bepaald door zaken die in een beschaafde samenleving alleen door de overheid geregeld kunnen worden en juist niet overgelaten kunnen worden aan de markt. Verantwoordelijkheid vereist positieve vrijheid, dat wil zeggen de vrijheid *om* iets te kunnen. Gezien de schrijnende armoede in Nederland en elders in de wereld is deze vrijheid ongelijk verdeeld. Daarom zijn ook de verantwoordelijkheden in de samenleving niet gelijk verdeeld, ook al wordt dat door het kabinet-Rutte gesuggereerd. Dit kabinet denkt bij vrijheid alleen aan negatieve vrijheid: het vrij zijn *van* bemoeienis door de overheid. Deze eenzijdigheid ondermijnt de solidariteit in de samenleving.

Geert Wilders en zijn gewillige handlangers van het CDA en de VVD besteden geen enkele aandacht aan de schaduwzijden van de nieuwe geest van het kapitalisme, hetgeen te wijten is aan hun eenzijdige fixatie op de als bedreigd ervaren collectieve identiteit van Nederlanders en de economische belangen van 'de hard werkende Nederlanders' die zij verdedigen.¹⁵ In plaats daarvan houden zij vast aan een neoliberal economisch beleid en pochen ze op keuzevrijheid en eigen verantwoordelijkheid. Om het onbehagen in de samenleving te kanaliseren veronachtzamen zij de sociaaleconomische problemen en instrumentaliseren zij met hun identiteitspolitiek wat Sigmund Freud het narcisme van het kleine verschil

noemt. Freud wijst erop dat de intolerantie van een groep dikwijls groter is ten opzichte van kleine dan van fundamentele verschillen met een andere groep (Freud 1982b, 538). Zo geeft een groep haar liefde voor de eigen cultuur eerder gestalte door kleine cultuurverschillen met een andere groep breed uit te meten, dan de meer fundamentele cultuurverschillen met weer een andere groep (Freud 1982b, 243). Terwijl de relatief kleine culturele verschillen tussen christenen en moslims tot intolerantie leiden, maakt zich nauwelijks iemand druk over veel fundamenteelere sociaaleconomische verschillen als zeg de groeiende kloof tussen arm en rijk. Waar het verschil in religie tussen Henk en Ali en tussen Ingrid en Fatima niet zelden tot veel politieke stampeit leidt, veronachtzaamt iemand als Wilders het grote inkomensverschil tussen deze vier enerzijds en Jan-Joris en Marie-Louise anderzijds. Net als populistten in andere landen instrumentaliseert hij het narcisme van het kleine verschil door het onderscheid in cultuur tussen de meerderheid en een minderheid van de bevolking uit te vergroten en zodanig in te kleuren dat die minderheid een zondebok wordt. Bij Wilders vormen de moslims die minderheid, bij Nicolas Sarkozy de Roma, bij Gábor Vona de homoseksuelen en Joden, bij Christoph Blocher en Heinz-Christian Strache wederom de moslims, bij Silvio Berlusconi ook de Roma, en bij Filip Dewinter en Nick Griffin buitenlanders in het algemeen. Het is opmerkelijk dat deze populistten allemaal aanhanger zijn van de utopie van de vrije markt.

Postdemocratie

In vrijwel alle beschouwingen over Wilders gaat de aandacht uit naar hem als persoon. Hij zou vanwege zijn bijzondere biografie en zijn specifieke discours een stem verlenen aan burgers die niet gehoord worden en veelal laagopgeleid zijn.¹⁶ Dat is niet onwaar en verklaart ook grotendeels zijn electorale aantrekkingskracht. Toch ben ik van mening dat het in politiek opzicht veel interessanter en belangrijker is om het over het fenomeen Wilders te hebben. Daarvoor heb ik drie redenen. Allereerst wordt daarmee op de politieke verantwoordelijkheid van zijn handlangers gewezen. Nolens volens ondersteunen zij een politiek programma dat aanzet tot haat en discriminatie. Ook al onderschrijven de politici van het CDA en

de VVD en de PVV-kiezers niet Wilders' opvattingen over de islam, zij hebben vuile handen gemaakt door zijn macht te vergroten. Voormalig CDA-minister Hirsch Ballin heeft er terecht op gewezen dat degenen die met het gedoogakkoord Wilders een cruciale machtspositie hebben toegerekend legitimiteit hebben verleend aan wat hij zegt. Daarom heeft een substantieel deel van de deelnemers aan het CDA-congres op 2 oktober 2010 de verantwoordelijkheid genomen om het gedoogakkoord af te keuren.

In de media wordt de persoon Wilders meestal direct in verband gebracht met de op een scherpe wij-zijtegenstelling gebaseerde identiteitspolitiek. Daarbij wordt de identiteitspolitiek ontkoppeld van de neoliberale opvattingen over de economie die hij met de politici van het CDA en de VVD deelt. Het punt dat ik wil maken, is dat de populistische identiteitspolitiek niet los kan worden gezien van het neoliberalisme. Sterker nog, de populistische identiteitspolitiek leidt af van de negatieve gevolgen van het neoliberalisme. Ze zorgt ervoor dat nauwelijks wordt gesproken over de genoemde vervreemding, het vrijheidsverlies en de tanende solidariteit. De combinatie van neoliberalisme en een populistische identiteitspolitiek is voor mij de tweede reden om het over het fenomeen en niet de persoon Wilders te hebben. De persoon Wilders wordt immers vrijwel uitsluitend met zijn verfoeilijke identiteitspolitiek vereenzelvd, want dat trekt alle mediale en juridische aandacht.

De derde reden om het over het fenomeen en niet de persoon Wilders te hebben, is dat de combinatie van neoliberalisme en een populistische identiteitspolitiek niet uniek is voor Nederland. Ze is niet alleen aan te treffen in tal van andere Europese landen, maar ook kenmerkend voor de Tea Party in de Verenigde Staten. In de Verenigde Staten dragen tal van aanhangers van de Tea Party Wilders op handen en in Europa neemt het aantal informele en formele contacten tussen populistten toe. In december 2010 hebben Duitse, Oostenrijkse, Vlaamse en Zweedse populistten in Jeruzalem een verklaring ondertekend waarin ze zich keren 'tegen de ideologie van de politieke islam' (*NRC Handelsblad* 17-10-2010). En Marine Le Pen van het Franse Front National heeft laten weten samen te willen werken met Wilders.

De geschetste cocktail uit neoliberalisme, populisme en de nieuwe geest van het kapitalisme vormt een gevaar voor de democratie omdat politici daardoor niet in staat zullen zijn de problemen van burgers daadwerkelijk op te lossen en zodoende de boel bij elkaar te houden. De uitholling van de solidariteit met de zwakken in de samenleving kan niet in voldoende mate worden gecompenseerd door ze het gevoel te geven lid te zijn van een exclusieve cultuurgemeenschap. In een sterk geïndividualiseerde samenleving kan het bindweefsel niet alleen bestaan uit een collectieve identiteit die berust op religie of etniciteit en vorm wordt gegeven via een scherpe wij-zijtegenstelling. Dat leidt eerder tot desintegratie dan integratie. Daarmee wordt ook niet de sociale onzekerheid weggenomen bij burgers die aan de onderkant van de samenleving in armoede leven of angst hebben in sociaaleconomisch opzicht van de maatschappelijke ladder af te glijden. Om de boel bij mekaar te houden, moeten burgers een minimum aan sociale zekerheid hebben.

Het neoliberalisme heeft de democratie uitgehold omdat het afslanken van de staat de mogelijkheid van de politiek om daadwerkelijk iets te doen voor burgers heeft ingeperkt. Het verminderen van de stuurkracht van de staat door middel van deregulering en privatisering dient het belang van de economische elite en gaat ten koste van de mogelijkheden om de wil van het volk te articuleren. Daarom zit David van Reybrouck er niet naast wanneer hij in navolging van Colin Crouch spreekt over een postdemocratie, die zich kenmerkt door een situatie waar kiezers steeds minder te kiezen hebben omdat politieke partijen zich onderwerpen aan de vermeende directieven van de economie (Crouch 2004). Wie overdreven veel bezuinigt en de belastingen verlaagt, verkleint de politieke armslag om de welvaart en vrijheid van alle burgers te vergroten. Landen die (zoals in Scandinavië) de belastingen en overheidsuitgaven niet hebben verlaagd, blijken het op de wereldmarkt vaak veel beter te doen dan landen die de economie volgens neoliberale recepten hebben geherstructureerd (Van Dam 2009, 145). Zij slagen erin om de mensen de sociale zekerheid te bieden die onontbeerlijk is voor de sociale cohesie. De onrust die echter in veel andere landen gestegen is door het aantasten van de sociale zekerheid, kan slechts tijdelijk worden bezworen met het creëren van een gemeenschapsgevoel dat rust op een gedeelde religie of het lidmaatschap van een specifieke bevolkingsgroep. Politici die daar op het kompas van

het neoliberalisme varen, kunnen de kapitalistische belofte van meer welvaart en vrijheid voor allen in elk geval niet waarmaken.

De natiestaat is te groot voor kleine problemen en te klein voor grote problemen. Het poldernarcisme dat uit het regeerakkoord spreekt staat een adequate aanpak van de grote problemen, problemen die alleen op een transnationaal niveau opgelost kunnen worden, in de weg. Sterker nog, er is geen enkele visie hoe het ecologische vraagstuk, de groeiende kloof tussen arm en rijk en de spanningen tussen mensen met verschillende levensbeschouwingen op dat niveau opgelost moeten worden. Ook zoekt de lezer van het regeerakkoord tevergeefs naar ideeën hoe deze grote problemen op een democratische wijze aangepakt kunnen worden, hoe bepaalde instituties (Wereldbank, Veiligheidsraad, WTO, IMF etc.) eventueel gewijzigd dienen te worden of het internationaal recht gestalte moet krijgen. Voor de broodnodige revitalisering van de politiek is het van belang dat burgers een antwoord krijgen op enkele prangende vragen. Hoe kan het zijn dat de overheid ineens genoeg geld had om allerlei financiële instellingen te redden terwijl het eerder nauwelijks geld zei te hebben om in de zorg de wachtlijsten kleiner te maken of de armoede terug te dringen? Waarom zou de gemiddelde Chinees niet net zoveel CO₂ mogen uitstoten als de gemiddelde Nederlander? Wat te denken van het voorstel van China om de rijke landen 1% van het bruto nationaal product te laten besteden aan het ondersteunen van een duurzaam beleid in ontwikkelingslanden? Hoe ervoor te zorgen dat niet iedere dag ongeveer 50.000 mensen sterven aan armoedegerelateerde problemen, en over een tijdje wordt gezegd: 'Wir haben es nicht gewusst'? Moeten staten niet veel meer op een transnationaal niveau samenwerken om de markt te reguleren dan elkaar te zien als louter concurrenten op diezelfde markt? Premier Rutte die stelt 'Minder overheid, meer economie, dat is mijn verhaal' heeft de urgentie van deze vragen niet begrepen of reduceert de complexiteit van de werkelijkheid op een onverantwoorde wijze (*De Volkskrant* 18-10-2010).

Tot slot

Wie focust op de persoon Wilders en niet op het fenomeen Wilders, ziet snel de overeenkomsten tussen hem en andere populistische in binnen- en buitenland over het hoofd. In Nederland zijn buiten Wilders nog tal van andere politici te vinden die de tekorten van een neoliberaal economisch beleid en de sociale cohesie die daardoor wordt ondermijnd trachten te compenseren met culturalistische verhalen over wat 'ons Nederlanders' aan elkaar bindt en waar 'we' trots op mogen zijn en dat 'nieuwkomers' zich moeten aanpassen. Uiteindelijk zijn Wilders, de CDA'ers en VVD'ers die zich hebben gecommitteerd aan het gedoog- en regeerakkoord, alsmede de PVV-stemmers bewust of onbewust handlangers van het neoliberalisme dat voor de tweespalt in de samenleving zorgt. En om precies te zijn: de politici van het CDA en de VVD die met deze akkoorden instemden zijn in feite gedoogde gedoogers. Zij worden niet alleen gedoogd door Wilders, maar gedogen deze van hun kant ook.

Naast Wilders zijn er tal van buitenlandse politici die zonder enige nuance hele bevolkingsgroepen beledigen en tot haat en discriminatie aanzetten. Velen van hen, met name Christoph Blocher en Heinz-Christian Strache, hebben het daarbij ook op de islam gemunt. Wilders is dus niet uniek in zijn hetze tegen de vermeende islamisering. Niet voor niets wordt Thilo Sarrazin, auteur van het boek *Deutschland schafft sich ab*, in de media geafficheerd als de Duitse 'Wilders'. Kortom, achter het fenomeen Wilders schuilt de in veel andere landen aan te treffen en tot mislukking gedoemde poging om de tweespalt in de samenleving te bezweren door een op etniciteit of religie gebaseerde constructie van een collectieve identiteit. Politici die deze weg inslaan lijden aan zelfbedrog of bedriegen de kiezer, omdat de feitelijke tweespalt juist het gevolg is van het neoliberalisme dat zij voorstaan. Alleen wanneer de politiek weer meer greep krijgt op de economie en de financiële markten bijvoorbeeld beter worden gereguleerd, kan er serieus werk worden gemaakt van het bestrijden van problemen rondom de sociale zekerheid (en de verandering van het klimaat). Vooralsnog lijkt het er echter op dat politici niet veel hebben geleerd van de grootste economische crisis sinds 1929.

De hierboven beschreven problematiek lijkt aan het gros van de politieke filosofen voorbij te gaan. Van hen geen onvertogen woord over Wilders. Hoe komt het dat zij hun vingers niet willen branden aan de politieke actualiteit? Dat heeft volgens mij inderdaad iets te maken, zoals filosofen als David Miller, Raymond Geuss en Axel Honneth stellen, met een filosofie-interne kwestie.¹⁷ Terecht wijzen zij erop dat politieke filosofen zich te veel hebben beziggehouden met het funderen van algemene principes van rechtvaardigheid die niet veel recht doen aan de complexiteit van de werkelijkheid, laat staan dat ze rekenschap geven van wat de doorsneeburger beweegt. De vertaalslag tussen theorie en praktijk is daarom gedoemd te mislukken.

Deze vertaalslag wordt mijns inziens ook bemoeilijkt door een filosofie-externe kwestie, namelijk de aan het liberalisme inherente opkomst van het academisch kapitalisme.¹⁸ Het academisch kapitalisme zet geen premie op het schrijven van stukken voor een breed publiek. Bevangen door de geest van het nieuwe kapitalisme weten filosofen en wetenschappers maar al te goed dat het voor hun carrière in strategisch opzicht beter is vooral voor een handvol specialisten in het Engels te schrijven en onderzoek belangrijker te vinden dan onderwijs (Boomkens 2008, 63). Voor de politieke filosofie betekent dit dat ze steeds meer depolitiseert. Over veel politieke hangijzers waar burgers mee worstelen hebben politieke filosofen het zelden of nooit. Zij zouden de tandeloze tijd van de politieke filosofie kunnen doorbreken door de vraag te stellen hoe het zit met het verschil tussen de pretentie en werkelijkheid van het kapitalisme. Dan zouden zij zien hoe gevaarlijk de door de PVV, de VVD en het CDA aangehangen utopie van de vrije markt is voor de democratie. In elk geval vragen Wilders en zijn gewillige handlangers erom een einde te maken aan de depolitisering van de politieke filosofie.

René Gabriëls is als universitair docent verbonden aan de faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Hij doet momenteel onderzoek naar voedselbanken in België en Neder-

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

land en schrijft een boek over de geschiedenis van de Nederlandse filosofie. Tevens is hij redacteur van *Krisis*.

Literatuur

Achterhuis, Hans (2010) *De Utopie van de Vrije Markt*. Rotterdam: Lenniscaat.

Ankersmit, Frank (2010) 'Waarheid is Nodig maar Niet Genoeg in de Republiek der Letteren'. *De Gids*, 268-284.

Ball, Kirstie en Frank Webster (red.) (2003) *The Intensification of Surveillance. Crime, Terrorism and Warfare in the Information Age*. Londen: Pluto Press.

Bauman, Zygmunt (2004) *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Londen: Blackwell Publishers.

Boltanski, Luc. en Ève Chiapello (1999) *Le Nouvel Esprit du Capitalisme*. Parijs: Gallimard.

Boomkens, René (2008) *Topkitsch en Slow Science. Kritiek van de Academische Rede*, Amsterdam: Van Gennep.

Bourdieu, Pierre e.a. (1993) *La Misère du Monde*. Parijs: Seuil.

Bovens, Mark (2006) 'De Diplomademocratie. Over de Spanning tussen Meritocratie en Democratie'. *Beleid & Maatschappij*, 33(4), 205-218.

Bröckling, Ulrich (2007) *Das unternehmerische Selbst. Soziologie einer Subjektivierungsform*. Frankfurt am Main.

Bruijn, Hans de (2010) *Over de Framing en Reframing van een Politieke Boodschap*. Utrecht: Lemma.

René Gabriëls – Wilders' gewillige handlangers

Bude, Heinz en Andreas Willisch (2008) *Exklusion. Die Debatte über die 'Überflüssigen'*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Butter, Ewoud (2010) *Wie stemmen er PVV?* Zie: <http://www.republiekallochtonie.nl/wie-stemmen-er-pvv-ewoud-butter>.

CDA (2010) 'Partijprogramma Slagvaardig en Samen'. In: *Het Grote Partijprogramma Boek 2010. Alle Originele en Complete Programma's op een Rijtje*. Amsterdam: Rainbow, 15-85.

Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen (2008) *Tijd voor Onderwijs*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Crouch, Colin (2004) *Post-Democracy*. Oxford: Polity.

Dam, Marcel van (2009) *Niemandland. Biografie van een Ideaal*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Dörre, Klaus. (2009) 'Die neue Landnahme. Dynamiken und Grenzen des Finanzkapitalismus'. In: K. Döre, St. Lessenich en H. Rosa, *Soziologie-Kapitalismus-Kritik. Eine Debatte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 21-86.

Ehrenberg, Alain (1999) *La Fatigue d'être Soi. Dépression et Société*. Parijs: Editions Odile Jacob.

Engbersen, G. (1990) *Publieke Bijstandsgeheimen. Het Ontstaan van een Onderklasse in Nederland*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.

Fennema, Meindert (2010) *Geert Wilders Toveraarsleerling*. Amsterdam: Bert Bakker.

Freud, Sigmund (1982a [1929]) 'Das Unbehagen in der Kultur'. In: Idem *Fragen der Gesellschaft Ursprünge der Religion*. Studienausgabe Band LX. Frankfurt am Main: Fischer, 191-270.

Freud, Sigmund (1982b [1934-1938]) 'Der Mann Moses und die monotheistische Religion'. In: Idem *Fragen der Gesellschaft Ursprünge der Religion*. Studienausgabe Band LX. Frankfurt am Main: Fischer, 455-581.

Fulcher, James (2004) *Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Geuss, Raymond (2008) *Philosophy and Real Politics*. Princeton: Princeton University Press.

Honneth, Axel (2001) 'Das Gewebe der Gerechtigkeit. Über die Grenzen des zeitgenössischen Prozeduralismus'. In: Idem *Das Ich im Wir. Studien zur Anerkennungstheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 51-77.

Illouz, Eva (2007) *Cold Intimacies. The Making of Emotional Capitalism*. Londen: MacMillan Publishers.

Jaeggi, Rahel (2005) *Entfremdung. Zur Aktualität eines sozialphilosophischen Problems*. Frankfurt am Main/New York: Campus Verlag.

Jurisprudentie (2009) 'Strafvervolgung Wilders'. *Mediaforum*, 119-133. Zie: http://www.ivir.nl/publicaties/nieuwenhuis/Annotatie_Mf_2009_3.pdf

Kuitenbrouwer, Jan (2010) *De Woorden van Wilders en hoe ze Werken*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Lorenz, Chris (red.) (2008) *If you're so Smart, why aren't you Rich? Universiteit, markt en management*. Amsterdam: Boom.

Lyon, David (1994) *The Electronic Eye. The Rise of the Surveillance Society*. Cambridge: Polity, 57-79.

Marx, Karl (1988 [1867]) *Das Kapital*. Bd 1, MEW Bd. 23. Berlijn: Dietz Verlag.

Massey, Douglas en Nancy Denton (1994) *Americas Apartheid. Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Miller, David (1999) *Principles of Social Justice*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Motivaction (2009) *Stand.tv Meting 26. De Achterban van de PVV*. Amsterdam: Motivaction, Research and Strategy.

Münch, Richard (2009) *Globale Eliten, lokale Autoriteiten. Bildung und Wissenschaft unter dem Regime von PISA, McKinsey & Co*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

PVV (2010) 'Partijprogramma De agenda van Hoop en Optimisme'. In: *Het Grote Partijprogramma Boek 2010. Alle Originele en Complete Programma's op een Rijtje*. Amsterdam: Rainbow, 219-244.

Radder, Hans (red.) (2010) *The Commodification of Academic Research. Science and the modern university*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Resnick, David A. (2006) *The Price of Truth. How Money affects the Norms of Science*. Oxford: Oxford University Press.

Reybrouck, David van (2008) *Pleidooi voor Populisme*. Amsterdam: Querido.

Rosa, Hartmut (2009) 'Kritik der Zeitverhältnisse. Beschleunigung und Entfremdung als Schlüsselbegriffe der Sozialkritik'. In: Rahel Jaeggi en Tilo Wesche (red.) *Was ist Kritik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Sanderse, Kees (2009) *Motivaties om op de PVV te Stemmen*. Amsterdam: Synovate.

SCP/CBS (2010) *Armoedesignalement 2010*. Den Haag: SCP.

Sennett, Richard (1999) *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. Londen: W.W. Norton & Company Ltd.

Sennett, Richard (2007) *The Culture of the New Capitalism*. Yale: Yale University Press.

Sonderegger, Ruth (2009) 'Wie diszipliniert ist (Ideologie-)Kritik? Zwischen Philosophie, Soziologie und Kunst'. In: Rahel Jaeggi en Tilo Wesche (red.) *Was ist Kritik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 55-80.

Steger, Manfred B. en Ravi K. Roy (2010) *Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Stichting Voorbeeld en Cadre (2009) *Multicultureel Onbehagen onder Amsterdammers. Een Kwalitatief Onderzoek naar Onbehagen over de Multiculturele Samenleving*. Amsterdam: Stichting Voorbeeld.

Stokkom, Bas van (2010) *Wat een Hufter! Ergernis, Lichtgeraaktheid en Maatschappelijke Verruwing*. Amsterdam: Boom.

Tonkens, Evelien (2008a) *Mondige Burgers, Getemde Professionals*. Amsterdam: Van Gennep.

Tonkens, Evelien (2008b) 'Marktwerking in de Zorg. Duur, Bureaucratisch en Demotiverend'. In: Frank Ankersmit en Leo Klinkers (red.) *De Tien Plagen van de Staat. De Bedrijfsmatige Overheid Gewogen*. Amsterdam: Van Gennep, 103-131.

VVD (2010) 'Partijprogramma Orde op Zaken'. In: *Het Grote Partijprogramma Boek 2010. Alle Originele en Complete Programma's op een Rijtje*. Amsterdam: Rainbow, 175-214.

VVD/CDA (2010) *Vrijheid en Verantwoordelijkheid. Regeerakkoord VVD-CDA*. Den Haag.

VVD/PVV/CDA (2010) *Gedoogakkoord*. Den Haag.

Weber, Max (1988 [1904/1905]) 'Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus'. In: Idem *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 17-206.

Willke, Gerhard (2003) *Neoliberalismus*. Frankfurt am Main/New York: Campus Verlag.

Wilson, William Julius (1997) *When Work Dissappears. The World of the New Urban Poor*. New York: Alfred A. Knopf.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

¹ Onder kapitalisme wordt hier een economische orde verstaan waarbij geld wordt geïnvesteerd met als doel daarmee meer geld te vergaren, en dat geld wederom te investeren om nog meer profijt te behalen. Karl Marx vatte dat samen met de formule G-W-G, oftewel geld, waar, meer geld. Vgl. Marx 1988, 169-170; Fulcher 2004, 2.

² Voor de reconstructie van de hiernavolgende verklaringen heb ik dankbaar gebruik gemaakt van een overzichtsartikel van Ewoud Butter (2010) over PVV-kiezers.

³ Stichting Voorbeeld en Cadre 2009, 1.

⁴ Kim van Keken en Jonathan Witteman (4 augustus 2010) 'Kloof gaapt tussen Volk en Gestudeerde Kamerleden', *de Volkskrant*.

⁵ Janny Groen en Annieke Kranenburg (23 februari 2009) 'PVV zegt wat velen denken'. *de Volkskrant*.

⁶ Zie voor wat betreft het onderwijs het rapport van de Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen (2008) en voor wat betreft de zorg: Tonkens 2008b.

⁷ Vgl. Engbersen 1990; Bourdieu e.a. 1993; Massey en Denton 1994; Wilson 1997.

⁸ Volgens het gedoogakkoord kent Nederland slechts vier problemen: immigratie, veiligheid, ouderenzorg en financiën. Vgl. VVD/PVV/CDA 2010.

⁹ Vgl. Lyon 1994; Ball en Webster 2003.

¹⁰ Vgl. Bauman 2004; Bude en Willisch 2008 en Van Dam 2009. Zij spreken respectievelijk over 'wasted lives', 'Überflüssigen' en 'onrentabelen'. De films van Jean-Pierre en Luc Dardenne kunnen gezien worden als een portret van hun leven. Zie voor het ideologiekritische gehalte van deze films: Sonderegger 2009.

¹¹ Zie voor de nieuwe geest van het kapitalisme ook het werk van Richard Sennett, zij het dat hij het heeft over de *cultuur* van het kapitalisme. Vgl. Sennett 2007.

¹² Ter karakterisering van deze persoonlijkheidsstructuur wordt in de Verenigde Staten over 'me-incorporated' gesproken en in Duitsland over 'Ich-AG', 'Arbeitskraftunternehmer', 'Intrapeneur' en 'das unternehmerische Selbst'. Lees vooral: Bröcking 2007.

¹³ Uit de enige zin die aan de financiële markten is gewijd, spreekt dat het CDA en de VVD nog vasthouden aan de utopie van de vrije markt: 'Dankzij een relatief goede uitgangspositie is het vertrouwen van de financiële markten in de Nederlandse overheidsfinanciën groot.' (VVD/CDA 2010, 15). Wie moet wie wan/vertrouwen?

¹⁴ Rahel Jaeggi (2005, 19) zegt het heel treffend: 'Entfremdung ist eine Beziehung der Beziehungslosigkeit'.

¹⁵ Zij hebben het wel over de schaduwzijden van de migratie, maar niet over de schaduwzijden van de nieuwe geest van het kapitalisme. Als ze het al over vervreemding hebben, dan gaat het over autochtonen die van hun buurt vervreemd zijn vanwege de toename van het aantal allochtonen.

¹⁶ Zie voor zijn biografie: Fennema 2010. En voor zijn discours: De Bruijn 2010 en Kuitenbrouwer 2010.

¹⁷ Vgl. Miller 1999, Geuss 2009 en Honneth 2010.

¹⁸ Vgl. Resnick 2006, Lorenz 2008, Münch 2009 en Radder 2010.